

SOL IUSTITIAE ILLUSTRAT NOS: DE "FEMME SAVANTE" ANNA MARIA VAN SCHURMAN (1607-1678) EN DE UNIVERSITEIT VAN UTRECHT¹

Pieta van Beek, Departement Grieks, Universiteit van Stellenbosch

Onlangs liep ik in de stad Utrecht in hartje Nederland rond, toen er weer eens een regenbui naar beneden kwam. M'n oog viel op de blauwe paraplu's die overal de lucht ingestoken werden. De gele zonnnetjes bovenop de paraplu's leken de hemel te smeken om alsjeblied toch die regen te staken. De spreuk die om de zon geschreven stond bevestigde dat: *Sol iustitiae illustrat nos*, Zon der gerechtigheid verlicht ons! Die zon en spreuk zijn al sinds 1636 het embleem van de Universiteit van Utrecht.²

Maar eenmaal terug aan de zuidpunt van Afrika beklom ik op een warme middag de trappen van de Kweekskool, de faculteit theologie te Stellenbosch. Ik keek omhoog naar het tympaan en zag met een blik van herkenning ook daar *Sol iustitiae illustrat nos* staan, hier niet om de zon maar eronder.³ Toen ik het gebouw binnenging vond ik in het heilige der heiligen - de bibliotheek - een kostbaar perkamenten boekje waarin diezelfde spreuk verwerkt was in een Latijns gedicht uit 1636. Dat gedicht is opgenomen in een boek dat de al te bescheiden de titel *Opuscula* (Werkjes) draagt.⁴ Men treft er namelijk het volgende in aan: een theologische tractaat *De Vitae Termino*, een *Dissertatio* over het recht van de vrouw op studie, een aantal brieven in Latijn, Frans, Grieks en Hebreeuws aan diverse grootheden uit de *Respublica Litterarum*, gevolgd door een afdeling *Poemata* in Latijn en

-
- 1 Met dank aan het NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek), 's-Gravenhage, Nederland, voor de reissubsidie. Daardoor was ik in staat om in de winter van '93-'94 onderzoek te doen naar de Latijnse gedichten van Anna Maria van Schurman.
 - 2 Van den Broek, R. 1995. *Hy leeret ende beschuttet. Over het wapen en de zinspreuk van de Universiteit Utrecht*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
 - 3 Toen er in 1859 een Kweekskool voor theologie werd opgericht was de Universiteit van Utrecht er nauw bij betrokken o.a. in de persoon van prof. Rooyaards. Zijn Zuidafrikaanse studenten werden de eerste hoogleraren theologie in Stellenbosch. De Kweekskool nam in 1859 de Utrechtse zon (maar zonder het stedelijke wapenschild) en de spreuk "*Sol iustitiae illustrat nos*" over. In de beginjaren prijkte er een grote zon met binnenin een anker van hoop op de gevel, later na de verbouwing in 1905 zette men een veel kleiner zonnnetje zonder anker in het tympaan, eveneens met de spreuk "*Sol iustitiae illustrat nos*" eronder. Een Feestgenoot. 1859. "De plegtige opening van het theologisch seminarium te Stellenbosch op den 1sten november 1859" in: *Gedenkschrift van de inwijding van het Theologisch Seminarium der Nederduitsch Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika, te Stellenbosch, bevattende onder anderen de redevoeringen bij die gelegenheid uitgesproken*. Kaapstad, N. H. Marais, p.33. Van Heerden, J.P. 1934. "Die inwyding, 1859, Jubelfees, 1909 en Driekwarteeufees 1934" in: *Gedenboek van die teologiese seminarie (N.G.Kerk) Stellenbosch; Driekwarteeufees 1859-1934*. Stellenbosch, Pro Ecclesia, pp.64-65; 76-77. Gerdener, G.B.A. 1959. "Die ontstaan honderd jaar gelede" in: *Eeufeesuitgawe van die Kweekskool Stellenbosch 1859-1959*. Kaapstad, N.G. Kerk-uitgewers, p.14. Ferreira, I.L. 1979. *Die Teologiese Seminarium van Stellenbosch 1858-1963*. Pretoria, Makro boeke, pp. XVI, 2, 6, 33-35, 66-68. *Stellenbosch drie eeue*. 1979. Ed. Smuts, F. Stellenbosch, Stellenbosse stadsraad, pp.314-315;322-323.
 - 4 Ingeschreven in het geschenkenalbum op 16.5.1936 als aanwinstrummer 6362.

ZELFPORRET VAN ANNA MARIA VAN SCHURMAN, ETS, 1633.

AMSTERDAM, RIJKSPRENTENKABINET

Frans en tenslotte door een bundeltje *Elogia* op de schrijfster van het boek, Anna Maria van Schurman (1607-1678).⁵ Voordat ik haar ongewone levensloop verhaal, wil ik eerst stil staan bij dat Latijnse gedicht dat zij op uitnodiging geschreven had ter ere van de stichting van de Universiteit van Utrecht.

De Universiteit van Utrecht

Op 16 maart 1636 was het dan zover.⁶ De "Illustre School" van de stad Utrecht die in 1634 was opgericht, werd door de stedelijke overheid omgezet in een universiteit. Dat was een feestelijke gebeurtenis. Drie dagen eerder was er zelfs een speciale dienst in de Domkerk gehouden om de zegen van God bij de geboorte van deze universiteit af te smeken. Gisbertus Voetius (1589-1676), predikant en professor theologie, had zijn inaugurele rede in 1634 gehouden over *Pietas cum scientia coniugenda*. Nu had hij de gemeente gesticht met een preek over de *Nutticheyt der Academieën ende Scholen, mitsgaders der Wetenschappen ende Consten die in deselve gheleert werden* naar aanleiding van Luc. 2:46 over de twaalfjarige Jezus in de tempel. Zijn knappe en vrome stadgenote Anna Maria van Schurman mocht er een Nederlands gedicht op schrijven: "Op het Sermoen ghedaen voor de Inleydinghe van de Academie van Vtrecht" [...].⁷ Voetius had haar ook gevraagd om als beste Latiniste van de stad Utrecht het openingsgedicht voor de nieuwe universiteit te schrijven. Dat werd het volgende gedicht:

INCLYTAE ET ANTIQVAE VRBI TRAIECTINAE

Novâ Academiâ nuperrimè donatae gratulatur
ANNA MARIA à SCHURMAN.

TV quae lege potens agris dominaris, & altis
Moenibus, & moles tollis ad astra tuas:
Cui prior est cura ingeniis clarescere, & armis
Palladis ignavam pellere Barbariem:
5 Nil te cornigeri moveant dispendia Rheni,
Quodque ingrata Lares liquerit unda tuos.
Nil moveant suspensa avidae commercia turbae,
Quaeque dabat volucres sors vaga divitias.
En subeunt refugo potiores flumine lymphae,
10 Vt tua perpetuis fontibus arva rigent.
Omnia laeta vides nitido splendescere vultu,
Et jam deliciis sistere vota suis:
Quippe novos facilis reserat tibi Pegasus amnes

⁵ Van Schurman, A.M. 1652. *Nobiliss. Virginis Annae Mariae a Schurman Opuscula Hebraea, Graeca, Latina, Gallica Prosaica et Metrica*. Trajectum ad Rhenum. Ex officina Johannis a Waesberge. Editio tertia, auctior et emendatior. In het vervolg afgekort als *Opuscula*.

⁶ Voetius, G. 1636. *Sermoen van de nutticheydt der academiën ende scholen, mitsgaders der wetenschappen ende consten die in de selve gheleert werden*. Utrecht. Schotel, G.D.J. *Anna Maria van Schurman*. 's-Hertogenbosch 1853: Muller, pp.89-90.

⁷ Voetius, G. 1978. *Inaugurele rede over Godzaligheid te verbinden met de wetenschap [...]*. Groot, A. De (ed.), Kampen: Kok. Van Beek, P. "Verbastert christendom": *Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman (1607-1678)*. Houten: Den Hertog, pp.54-63. In het vervolg afgekort als Van Beek 1992a.

- Blandaue Castalias Musa ministrat aquas.
15 Hinc bibet indigena, & sitientes Nectara Belgae,
Hinc bibet & geminus quâ patet usque Polus.
Hinc quoque Mystarum facunda per ora Minervae
TRAIICIES placidas (munera mentis) opes.
Ast quae (forte rogas) agitant tua pectora curae?
20 Non haec Virgineis pervia Sacra choris.
Omnibus hic seritur, metiturque, ut amica quieti
Alma Themis discors, arceat Orbe Chaos;
Vtque pio irradiet divina Scientia Cultu,
Et caleat summo quaelibet Ara Deo.
25 Hic scopus, hic sisto; satis inter publica Mundi
Gaudia laetitiae signa dedisse suae.
Salve ô spes Populi, Generis melioris origo,
Cui Sol Iustitiae Lumina prima dedit:
Salve iterum attonitis Lux orta novissima seclis
30 Ne Sol Iustitiae vergat ad ima tibi.⁸

Anna Maria van Schurman feliciteert de eerbiedwaardige en beroemde stad Utrecht met de zojuist opgerichte universiteit.

[Utrecht]

- U die stad en ommeland machtig en volgens wet regeert
en die uw hoge torens tot de sterren toe uitstrekt,
uw hoogste doel is het om met de luister van intellect te schijnen
en om met de wapens van Pallas de trage barbarij te verdrijven.*
5 *Laat de schade door de gehoornde rivier de Rijn u toegebracht u niet
ontstellen
en ook niet dat ondankbare golven uw woningen hebben weggespoeld.
Laat de onbestendige handel van gretige massa's mensen u niet van u stuk
brengen
noch het wispelturig lot dat vleugels aan uw rijkdom gaf.
Kijk, de watermassa's gaan onder in de terugtrekkende rivier,
10 zodat uw velden door eeuwige bronnen bevochtigd zullen worden.
Blij en met een stralend gezicht ziet u alles beginnen te schitteren
en dat nu gebeden met al hun beloftes verhoord worden.
Vast en zeker boort de meegaande Pegasus nieuwe bronnen voor u aan
en zorgt de lieflijke Muze voor de Castalische wateren.*
15 *Hieruit zullen de Nederlandse inwoners die naar inheemse nectar dorsten,
drinken.
Hieruit zal ook ieder die maar tussen de twee Polen woont, drinken.
Hieruit zal ook u, Utrecht, vreedzame rijkdom - de produkten van de geest-
putten*

⁸ Ik heb de tekst van het gedicht zoals die in *Academiae Ultrajectinae inauguratio una cum orationibus inauguralibus*. Ultrajectum, 1636, fH 2 r-v is afgedrukt als uitgangspunt genomen. Zie voor andere uitgaven van het gedicht: Van Beverwijck, J. 1638. *Van de Wtmentheyd des vrouwelijcken geslachs*. Dordrecht: Hendrik van Esch, pp.98, 190. *Opuscula* 1648:262-263; *Opuscula* 1652, pp.300-301 (afwijkende vorm) en verder in alle volgende drukken van de *Opuscula*. Schotel 1853:90-91; *Algemeene Feestwijzer voor het tweede eeuwfeest der Utrechtse Hoogeschool 1636-1836*. Utrecht, pp.3-84.

- door de mond van Minerva die welsprekend in de mysterieën is.
Maar, vraag je misschien, wat zit er dwars?*
- 20 *Wel, deze heiligdommen zijn ontoegankelijk voor vrouwen!
Voor iedereen wordt hier gezaaid en gemaaid,
opdat de voedende en vriendelijke Themis door vrede
de tweedrachtige Chaos buiten de wereld mag sluiten,
opdat de goddelijke wetenschap door getrouwe beoefening mag stralen
en dat een altaar voor de hoogste God overal mag branden.*
- 25 *Dit is het doel, hier eindig ik;
het is genoeg geweest om mijn eigen vreugde geuit te hebben
temidden van de algemene feestvreugde van de wereld.
Gegroet, o hoop van het volk, begin van een beter geslacht
op wie de Zon der Gerechtigheid het eerste scheen.
Nogmaals gegroet o Licht dat zo nieuw is opgegaan over de verbaasde eeuw.*
- 30 *Mag de Zon der Gerechtigheid voor u nooit ondergaan!⁹*

Inclyta et antiqua urbs Trajectina

Anna Maria van Schurman feliciteert in haar Latijnse lofdicht de stad Utrecht met de nieuwe universiteit. Ze doet dat geheel volgens de regels der rhetorica die golden voor de traditionele stedenlof en het stededicht.¹⁰ Dat klassieke genre was met de opkomst van het Humanisme en met de Renaissance weer tot bloei gekomen, zowel in Neolatijn als in de volkstaal.¹¹ Daar veel steden universiteitssteden waren, is het bijna vanzelfsprekend dat lof op de universiteiten vaak in die van steden werden ingebouwd (Slits 1990:252). Opvallend is verder hoe eender de stededichten in tweeduizend jaar gebleven zijn (Slits 1990:301). De drie belangrijkste *loci* van de stedenlof zijn volgens het invloedrijke boek over de theorie en praktijk van het loven van een stad in de Renaissance, de *Poetices libri septem* van Scaliger, de ligging van de stad, haar oorsprong of geschiedenis en de daden van de burgers (Slits 1990:54-70). Ik zal deze *loci* in het gedicht kort aanstippen en verder ook niet uitweiden over wat toch in elk stededicht voorkomt (de personificatie van de stad b.v.). Liever zal ik langer stilstaan bij haar zeer ongewone, opzienbarende uitspraak over vrouwen.

Van Schurman verwijst in de titel en in rr.1-2 naar de machtige stad Utrecht die de ommelanden beheerst. Hoge muren heeft de stad en ook vele kerken steken hun torens naar de hemel uit. Indirect prijst ze daarmee de macht en de religiositeit van de burgers.

Ze verwijst in rr.5-8 naar de vroegere ligging van Utrecht aan de rivier de Rijn. Ze slaat in rr.18 een brug tussen toen en nu door de nadrukkelijke woordspeling in kapitalen - een "must" in een stededicht - op de naam van de stad: TRAIICIES. De oorsprong van Utrecht gaat terug tot 47 A.D. toen de Romeinen "Trajectum" gesticht hadden als een permanent fort in de reeks vestingwerken die keizer Claudius door generaal Corbulo had laten

⁹ Zie voor een parafaserende, negentiende-eeuwse, Nederlandse vertaling Schotel 1853: 90-92. Een grove vertaling in Birch, U. 1909. *Anna Maria van Schurman. Artist, scholar, saint.* London/New York/Bombay/ Calcutta: Longmans, Green & Co., pp.47-48.

¹⁰ Slits, F.P.T. 1990. *Het Latijnse stededicht; oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw.* Amsterdam: Thesis publishers.

¹¹ *Constantijn Huygens, stede-stemmen en dorpen.* 1981. Ed. C.W. de Kruyter. Zutphen: Thieme, p.6.

aanleggen langs de rijksgrens de rivier de Rijn.¹² Utrecht bleef tot in de Middeleeuwen een bloeiende rivierstad en de belangrijkste stad van Noord-Nederland. Maar toen de rivier de Rijn een andere loop ging volgen verloor de stad haar inkomsten uit scheepshandel en visserij.¹³ Juist door de oprichting van een nieuwe universiteit hoopt de stad nu het tijdperk van verval over te steken (*traiciēs*).

Daar Utrecht dus niet meer aan de rivier lag en de rijkdom vleugels had gekregen (r.8), troost Van Schurman de Utrechtenaren door te wijzen op de geestelijke rijkdom die door de bronnen van de nieuwe universiteit aangeboord zullen worden. Iedereen zal kunnen drinken uit deze bron van wijsheid, zowel de Nederlanders als de buitenlanders van over de hele wereld als de Utrechtenaren (rr.15-17) Ze had hier heel passend haar gedicht met de verplichte zegenbede kunnen besluiten. Maar juist na de opsomming van wie er allemaal wel uit die bron van wijsheid kunnen putten, is haar rethorische vraag en antwoord in rr.19-20 des te treffender:

*Ast quae (forte rogas) agitant tua pectora curae?
Non haec Virgineis pervia Sacra choris.
(Maar, vraag je misschien, wat heb je op je hart?
Wel, vrouwen worden niet tot de universiteit toegelaten.)*

Deze regels over de uitsluiting van vrouwen zijn geen tweeregelige afwijking, zijn niet iets wat tussen haakjes gezet moet worden van de rest van het gedicht, zoals Leo Miller beweert.¹⁴ Ze staan precies op de juiste plek: na de opsomming van wie er allemaal wel toegelaten worden. Haar antwoord is duidelijk: "*Omnibus hic seritur, metiturque*" (r.21) (Voor iedereen wordt hier gezaaid en gemaaid). Dat houdt in dat ze de universiteit niet alleen voor alle nationaliteiten open wil zetten, maar vooral ook voor vrouwen. "*Omnibus*" staat niet voor niets vooraan in de zin en krijgt zo alle nadruk. Het is volgens mij ook niet toevallig dat de negentiende-eeuwse dominee-dichter J.P. Hasebroek in zijn dichterlijke vertaling van dit gedicht opzettelijk "*omnibus*" heeft weggelaten:

"Maar (vraagt ge ligt) hoe doet ge dus uw lofzang hooren?
De nieuwe tempel toch bant maagden uit zijn koren!
'T is dat hier 't vredezaad gezaaid wordt, dat ontspruit,
Als Themis door haar zorg de tweedragt buiten sluit."
(Schotel 1853:92)

-
- ¹² Van Dockum, S.G. & E.J. van Ginkel. 1993. *Romeins Nederland: archeologie en geschiedenis van een grensgebied*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos, p.34.
- ¹³ Struyck, J.E.A.L. 1984. *Utrecht door de eeuwen heen*. Utrecht: Het Spectrum; Kernkamp, G.W. Fockema Andreae, J.P. e.a. 1936. *De Utrechtse Universiteit. 1636-1936*. II. delen. Utrecht.
- ¹⁴ Bovendien herkent Miller het gedicht niet als een typisch stededicht: "She composed the kind of ode that was wanted, replete with the sentiment and allusions appropriate to such an occasion, framing beginning and end with the traditional emblems of Utrecht, opening with the stern realities of lowland floods, passing to the significance of the new academy for seafaring Netherlanders cruising to far-off transoceanic shores. (*sic!*) Then abruptly in the middle there comes a two-line interruption, a digression, a painful parenthetical aside and a private sigh: But perhaps you ask, what grief aches there in your breast? No girls will gather in these hallowed halls. So much she allowed herself and then she returned to the accepted theme in hand". Miller, L. 1991. "Anna Maria van Schurman's appeal for the education of women." in: Dalzell, A. & Fantazzi, Ch. (eds.) *Acta Conventus Neo-Latini torontonensis*. New York: Binghamton, pp.491-498.

Hasebroek leefde in een eeuw waarin het nog vanzelfsprekend was dat vrouwen niet werden toegelaten tot de universiteit.

In het Latijnse gedicht staan verder slechts verwijzingen naar vrouwelijke godheden: naar Pallas die met haar wapens de trage barbarij moet verdrijven, naar Minerva die door haar welsprekende mond de mysterieën van de Wijsheid zal openbaren, naar Themis, de godin van rechtvaardigheid en naar de Muze die voor de Castalische wateren zal zorgen. Dat kan een aanduiding zijn dat ze lijkt te mopperen over het feit dat, ondanks het patronage van deze godinnen, vrouwen toch buiten de mysterieën worden gehouden. De "sacra" staan dankzij hun bescherming open voor iedereen, maar nog niet voor de "virgineis choris". Daarom wordt Themis, de godin van rechtvaardigheid, er bijgehaald. Zij zal de tweedrachtige Chaos buitensluiten. Zij zal *iedereen* voeden. Ze eindigt het gedicht zeer toepasselijk met toespelingen op het devies van de universiteit (rr.28, 30). Het is duidelijk dat ze die *Sol iustitiae*, de zon der gerechtigheid, over iedereen wil laten schijnen, ook over vrouwen.

Tijdens de feestelijkheden had Anna Maria van Schurman haar Latijns gedicht in het openbaar mogen voordragen.¹⁵ Ze liet dus deze gelegenheid niet voorbij gaan om de zaak van de vrouwen te bepleiten. Dat was voorheen in Nederland bij mijn weten nog nooit vertoond. Juist haar gehoor (vertrouwd als het was met Latijn) moet ogenblikkelijk haar klacht over uitsluiting van vrouwen begrepen hebben. Behalve dit Latijnse gedicht droeg ze ook nog terzelfdertijd een knap, Frans gedicht voor. Dat had ze diezelfde ochtend nog even geïmproviseerd toen de dag met stortregen begon, maar later o zo symbolisch de zon doorbrak.¹⁶ Ook in dat Franse gedicht schijnt een zonnetje der gerechtigheid, een "Astre de Justice", maar er wordt met geen woord over vrouwenzaken gerept.¹⁷ Daarentegen doet ze dat in het eerdergenoemde Nederlandse gedicht "Op het Sermoen", dat vooral de preek van Voetius volgt, heel nadrukkelijk wel. In het slot breekt ze weg van de preek en spreekt ze haar eigen sekse als volgt aan:

"Ghy die een voncxken hebt noch van een hooger moet,
Ick segh van ons geslacht, als wel een slave doet:
En sijt soo besigh niet in 't cieren en pareren,
Of aen u vluchtigh haer, of aen u schoone kleeren;
Soo u den Hemel geeft de ruymte van den tijd,
Geeft die den spiegel niet die geen gebreecken slijt.
Hier is de schoonheyd veil die cieren kan van binnen
En die met meerder Kraght kan aller gunste winnen.
Ghy vind hier, wat ghy soeckt, een ongemeenen vondt,
Hoe dat ghy alle daegh noch schoonder worden kondt."

(Voetius 1636; Van Beek 1992a:63)

Reacties

Het Latijnse gedicht met het Franse en Nederlandse werd opgenomen in de bundel met inaugurele redes van de professoren en afgedrukt in de Europese kranten van die dagen

¹⁵ Douma, A.M.H. 1924. *Anna Maria van Schurman en de studie der vrouw*. Amsterdam, p.22.

¹⁶ "Quelle mine de dueil, quelle triste parure" in: *Opuscula* 1652:302-303; Schotel 1853:53; Douma 1924:22.

¹⁷ Opgenomen in *Academiae Ultrajectinae inauguratio una cum orationibus inauguralibus*. Ultrajectum, 1636, f H 2 r-v.

(Schotel 1853:92-93; Douma 1924:23). Een stroom reacties kwam los, zowel in binnen- als buitenland. De reacties gaan over de geleerde vrouw en zijn interessant omdat ze inzicht bieden in de attitudes van mannelijke tijdgenoten tegenover het fenomeen van de geleerde vrouw. De bekende Nederlandse en Neolatinse dichter Caspar Barlaeus smeekte in zijn tegezang "Ad masculos versus Annae Mariae a Schurman, quibus Trajectinae urbi novum Academiae decus gratulatur" (op de mannelijke verzen van Anna Maria van Schurman waarmee ze het nieuwe sieraad, de universiteit van de stad Utrecht feliciteert):

Jupiter hanc dona sexu meliore puellam
vel dic, attonitis omnibus, esse Deam.
Pallada dic.

*Jupiter, geef dit meisje het betere geslacht.
Of zeg dat ze, tot ons allen verbystering, een godin is.
Verklaar haar tot Pallas.*¹⁸

Het was voorhem onverdraaglijk dat een vrouw zo'n knap gedicht geschreven had. Haar vriend Van Beverwijck reageerde door het Latijnse en Franse gedicht op te nemen in zijn boek *Van de Winementheyt des vrouwelijcken geslachts* waar hij Anna Maria van Schurman als zijn paradepaardje aanvoert.¹⁹ Zelf meldt ze in een brief aan de dichter-dominee Revius dat ze haar gedichten ter gelegenheid van de stichting van de Utrechtse universiteit had uitgegeven.²⁰ Als in 1645 de bisschop van de Grieks-Orthodoxe kerk uit Efeze als student in Leiden over haar hoort schrijft hij haar een brief waarin hij niet uitgepraat raakt over haar geleerdheid en maagdelijke staat. Ze is volgens hem als een roos tussen de dorens, ὡς ῥόδον ἐν ἀκαιοθαις.²¹

Behalve de reacties en bezoekers die haar gedichten tot gevolg hadden, lukte het haar om toestemming te krijgen om de dispuutcolleges van Voetius te volgen. In de wand van één van de auditoria werd een opening gemaakt die met bepleisterd weefsel werd bespannen. Er werden een paar gaten in geboord en zo kon ze, ongezien door het manvolk, de theologische dispuutcolleges volgen.²² Anna Maria van Schurman werd op die manier onzichtbaar de eerste Nederlandse vrouwelijke student. Door haar gedichten op de Utrechtse Universiteit overschreed ze de gendercodes van haar dagen, door haar bijwoning van de colleges eveneens. Maar hoe had ze ooit zover kunnen komen?

Levensloop

Anna Maria van Schurman was in 1607 in Keulen geboren. Ze was de enige dochter tussen drie zonen. Vader Frederik van Schurman was een rijke balling uit Antwerpen, moeder

¹⁸ *Opuscula* 1652:321.

¹⁹ Van Beverwijck, J. 1638. *Van de Winementheyt des vrouwelijcken geslachts*. Dordrecht, p.96.

²⁰ Brief aan Jacobus Revius 31 maart 1636 in Schotel: 1853, aantek. p.106: *versus quos nuper in nascentis Academiae nostra laudem edidi*.

²¹ *Opuscula* 1652:155-158. Van Beek, P. 1995/6. Ὁ παρθενία πράγμα ἀγγελικόν: die korrespondentie in Grieks tussen die uitsonderlyk geleerde vrou Anna Maria van Schurman (1607-1678) en Meletios, biskop van Efeze. *Acta Patristica et Byzantina* 6/7 (te verschijnen).

²² Van der Stighelen, K. 1988. *Anna Maria van Schurman (1607-1678) of "Hoe hooge dat een maecht kan in de konsten stijgen"*. Leuven: Universitaire Pers, p.21.

Eva von Harff een adellijke jonkvrouwe uit het Rijnland. Ze waren in de protestantse gemeente onder het kruis in Keulen getrouwd. De familie Van Schurman verhuisde vanwege de geloofsvervolgingen in het katholieke Keulen, eerst naar hun familiekaasteeltje Dreibern in Schleiden, toen in 1615 naar Utrecht.²³ Deze stad zou het middelpunt worden van Anna Maria van Schurmans leven en zij zou een tijdlang het middelpunt van deze stad zijn. Vader van Schurman en de huisonderwijzer zorgden voor de opvoeding van de kinderen. Nadruk viel niet alleen op de *bonae litterae* en de schone kunsten, maar ook op de protestantse religieuze lectuur. Al heel jong las Anna Maria van Schurman de Bijbel, de Heidelbergse Catechismus en het Martelarenboek.²⁴ Die vroomheidszin bleef Anna Maria levenslang bij.

Elf jaar oud was Anna Maria van Schurman toen haar vader ontdekte hoe slim ze was. Haar broers leerden namelijk Latijn maar zij, die als meisje maar met Frans genoeg moest nemen, had door haar aanwezigheid bij die lessen zoveel Latijn opgepikt dat zij haar oudere broers verbeterde. In haar Latijnse autobiografie *Eukleria* die ze aan het einde van haar leven schreef, kijkt ze terug naar deze belangrijke jeugdepisode:

Cum nimirum circa undecimum meae aetatis annua, (a partu Virginis 1618) accideret, ut Fratres meae, (quorum unus fere biennio, alter quadriennio me aetate superabat) Latino, ego vero Gallico sermone, dictitante Patre meo exercemur, nescio quo casu, aut verius divina Providentia contigerit, ut ego quaedam eorum quae illi neglexerant, ipsis aliquoties suggerem, unde ansam dabam Parenti conjiciendi, me non infeliciter iisdem literis, eademque opera instrui posse: & quando me simul ad idem sentiendum fortiter excitaret, meque illius desiderio, (certe non alio nisi ipsi placendi atque obiendi studio) alacriter obsecundantem videret, me ab illio tempore literarum studiis initiavit.

*Ne vero ipso introitu me deterrerent spinosae minutiae Grammaticae, eam adhibuit prudentiam, quod illarum ioco Senecam legendum atque explicandum proposuerit, afferens, aquilam non captare muscas. Nec nisi per lusum postea, maxime necessaria rudimenta deambulando in horto & alibi me docuit; ita ut taedium amaritudinis radicem studiosorum facile devoraverim. Interim ne Scriptoris Ethnici dulcedo Christianea pietati [...] officeret, Sacrarum literarum lectionem, veluti temperamentum aliquod, cum illius lectione combinavit.*²⁵

Rond mijn elfde jaar - het was 1618 A.D. - gebeurde het eens dat mijn oudere broers die bijna twee en vier jaar ouder waren dan ik, door vader onderwezen werden in het Latijn maar ik in het Frans. Toevallig, of liever: de Goddelijke voorzienigheid zorgde ervoor dat zij iets in het Latijn niet wisten maar ik wel. Toen trok mijn vader de conclusie dat ik even goed met mijn broers mee kon leren. Hij moedigde me sterk aan en ik wilde niets liever dan hem een plezier doen en hem gehoorzamen en deed dus m'n uiterste best. Van toen af begon hij mij in te leiden in de letteren. Maar hij was voorzichtig om mij niet door de lastige grammatica te laten afschrikken. "Een adelaar vangt geen vliegen",

23 Goëbel, M. 1852. *Geschichte des christlichen Lebens in der rheinisch-westphälischen evangelischen Kirche*. Coblenz, p.275, Schotel 1853:4-5, Van Beek 1992a:11.

24 Van Schurman, A.M. 1673. *Eukleria se melioris partis electio. Tractatus brevem religionis ac vitae ejus delineationem exhibens. Luc. 10:41, 42. Unum necessarium. Maria optimam partem elegit*. Altona: Cornelius van der Meulen, pp.13-15. In het vervolg afgekort als *Eukleria*.

25 *Eukleria* 1673:16.

zei hij en gaf mij Seneca de filosoof te lezen met wie ik nogal in m'n schik was. De basisbeginselen van het Latijn heeft hij mij spelenderwijs tijdens wandelingen in de tuin en elders bijgebracht. Op die manier heb ik de moeite die nu eenmaal een nieuwe studie zwaar maakt, verlicht. Intussen voegde vader bij het lezen van deze aangename heidense schrijver als tegengif de heilige schriften er aan toe. Anders zou de christelijke vroomheid schade lijden.²⁶

Anna Maria van Schurman had van jongsaf plezier gehad in *verscheyden slag van konsten* als knippen, borduren, tekenen en aquarelleren. Daarom deed haar vader haar in de leer bij de graveerster Magdalena van der Passe (Van der Stighelen 1987:117). In de volgende jaren leerde Van Schurman in kunst en wetenschap zoveel bij dat de belangrijke Nederlandse dichteres Anna Roemers Visscher in 1620 (ze is dan pas 13) al dichtte:

*Syt gegroet o jonge bloem
van wiens kennis dat ik roem [...]
Die in toecomende tijd [...]
't Puyk sal wesen van die maechden,
Die ooit wetenschap bejaechden. [...]
Laet uw' lieven kleenen mondt
Mannen hoochmoedt doen verdwijnen:
Als gij Grieken en Latijnen,
Dat geleerd' uytheemsche volk
Toekunt spreken zonder tolk.*

Ze roemt in dit gedichtje verder ook haar kennis van Grieks en Latijn, haar schrijf-, borduur- en tekenkunst, haar zang en het bespelen van de clavecimbel en de luit. Het gedichtje eindigt veelzeggend met: "Eer u vader hebben moet/ die u wel heeft opgevoedt."²⁷

Helaas kon vader Van Schurman niet lang plezier van zijn knappe dochter beleven. In 1623 overleed hij onverwachts. Zijn dood zou een onuitwisbaar spoor in het leven van Anna Maria laten: op zijn sterfbed moest ze hem namelijk beloven om nooit te trouwen, om die *onontwarlijken verdorven wereltschen huwelijksbant (ab inextricabili conjugii mundani corruptissimo vinculo)* te vermijden.²⁸ Ze was net zestien jaar geworden. Voortaan zou ze zich verschuilen achter de spreuk van de martelaar en kerkvader Ignatius: Ὁ ἔμους ἔρωσ ἐσταυρωται, mijn liefde is gekruisigd.²⁹ We kunnen slechts raden wat vader Van Schurman in zijn laatste ogenblikken bezielde. Zag hij de talenten van zijn dochter in een huwelijk begraven worden? Was hij zelf teleurgesteld in het huwelijk? Vond hij het huwelijk net als Paulus eigenlijk minder dan het celibaat? Hoe het ook zij, juist door haar

²⁶ In 1684 verscheen er een hortende en soms ook storend onnauwkeurige vertaling van het eerste deel van Van Schurmans *Eukleria*: *Eucleria, of Uutkiezing van Het Beste Deel. Waarin vertoont wert een kort begrip van haar leven, als mede veel Hoofst-stukken van den Godsdienst grondig werden verklaart. Van haer Ed. in 't Latijn beschreven en nu in 't Nederduits vertaalt.* 1684. Amsterdam: Jacob van de Velde. In het vervolg afgekort als *Eucleria*. Ik geef hier een vrije vertaling in lenig Nederlands.

²⁷ A.R. Visscher. 1925. *Gedichten van Anna Roemers Visscher.* 's-Gravenhage, p.28.

²⁸ *Eukleria* 1673:25. *Eucleria* 1684:35-36.

²⁹ Ign. Rom. 7:1. Zij schreef er ook een Latijns gedicht op, *in symbolum suum: Opuscula* 1652:303-304.

ongetrouwde staat en haar rijkdom en adel kon Anna Maria van Schurman zich ontwikkelen tot één van de geleerdste vrouwen uit Europa. Maar ook de stichting van de Utrechtse universiteit heeft daar veel toe bijgedragen, zoals we zagen.

Jaren voordat ze de colleges van Voetius had mogen volgen, was Van Schurman al bezig met het vraagstuk vrouwen en studie. Ze schreef er sinds 1632 al lange brieven in Latijn en Frans over met Andreas Rivet, hoogleraar in Leiden en opvoeder van prins Willem II.³⁰ Maar het was voor het eerst in 1636 dat ze zich in het openbaar over de toelating van vrouwen tot de universiteit kon uitspreken bij de opening van de Utrechtse Universiteit. Haar briefwisseling met Rivet ging door en delen daarvan werden in 1641 gepubliceerd als *Nobilis. Virginis annae Mariae A Schurman Dissertatio, de Ingenii Muliebris ad Doctrinam & meliores Litteras aptitudine* waarin ze het recht van de vrouw op studie op strikt logische wijze verdedigt.³¹ Ze doet dat volgens de regels der kunst van de *quaestio*, het wetenschappelijke genre dat bestaat uit syllogistische redeneringen in de trant van:

Cui natura inest scientiarum desiderium, ei conveniunt scientiae
& artes: Atqui Foeminae naturâ inest scientiarum artiumque
desiderium. Ergo.

Wie van nature het verlangen heeft naar kunsten en
wetenschappen, is er geschikt voor. Vrouwen hebben dat
verlangen, dus zijn ze geschikt voor de kunst en wetenschap.³²

De *Dissertatio* werd in Engeland vertaald als *The Learning Maid* en zou onder andere door Bathsua Makin, een geleerde Engelse vrouw met wie ze in Grieks correspondeerde, in haar *Essay to revive the ancient Education of Gentlewomen* nagevolgd worden.³³ In Frankrijk werden delen van haar briefwisseling over vrouwen en studie in Frans vertaald als *Question Célèbre*.³⁴ Later werd de *Dissertatio* in haar *Opuscula* opgenomen en door de vele herdrukken in Europa verspreid (Schotel 1853:117). Het tractaat past in de toen al

³⁰ Mollerus, J. *Cimbria literata*. Kopenhagen, p.817. Rang, B. 1992. "Een sonderlingen geest": de geleerde Anna Maria van Schurman. in: *Anna Maria van Schurman (1607-1678): een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Ed. De Baar, M. et al. Zutphen: Walburg Pers, pp.29-47.

³¹ *Nobiliss. Virginis Annae Mariae a Schurman Dissertatio De Ingenii Muliebris ad Doctrinam & meliores Litteras aptitudine. Accedunt Quaedam Epistolae eiusdem Argumenti*. 1641. Lugdunus (Elzevier); in het vervolg afgekort als *Dissertatio*. Caroline van Eck, 1992. Het eerste Nederlandse feministische traktaat? Anna Maria van Schurmans verhandeling over de geschiktheid van vrouwen voor de wetenschapsbeoefening." in: *Anna Maria van Schurman (1607-1678): een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Ed. De Baar, M. et al. Zutphen, Walburg Pers, pp.49-60. Rang 1992:32. Irwin, J.L. 1980. "Anna Maria van Schurman: The Star of Utrecht" in: *Female Scholars: A Tradition of Learned Women Before 1800*. Montreal: Eden Press and Woman's Publications. pp.68-85.

³² *Dissertatio* 1641:15-16.

³³ Van Beek, P. 1995. "One Tongue is Enough for a Woman: The Correspondence in Greek between Anna Maria van Schurman (1607-1678) and Bathsua Makin (1600-167?)", in: *Duch Crossing* 19:24-48.

³⁴ *Question celebre. S' il est necessaire, ou non, que les filles soient scavantes. Le tout mis en Francois par le Sr Colletet*. Parijs: Rolet le Duc, 1646.

eeuwenlange traditie van de *Querelle*, de verhandelingen pro en contra de vrouw die sinds de vijftiende eeuw geschreven werden en tot in de achttiende eeuw zouden verschijnen.³⁵

Werd de *Querelle* vooral beschouwd als een literair spel dat voornamelijk door mannen bedreven werd, Kelley merkt daarentegen terecht op dat het *ars et mars* was, dat het de motor was van feministisch schrijven.³⁶ Bij Van Schurman was het zeker niet alleen een literair spelletje meespelen. Volgens Mollerus was ze al 1631 begonnen met een "Liber gallicus, qvo Virginibus optimam otio suo fruendi rationem persvadere voluit", een Frans boek waarin zij vrouwen heeft willen overtuigen van de beste manieren om hun vrije tijd te besteden (Mollerus 1744:817). Gezien de lange aanloop die ze nam tot de publicatie van de *Dissertatio* - al vanaf 1632 correspondeerde ze al met Rivet over geleerdheid van vrouwen - gezien haar uitspraken in het Nederlandse maar vooral in het Latijnse gedicht dat ze in het openbaar uitsprak, lijkt het haar ernst te zijn.

Anna Maria van Schurman kreeg na 1636 een uitgebreide briefwisseling met vooraanstaande Europese geleerde mannen en vrouwen in de Republiek der Letteren. Er zouden letterlijk folianten te vullen zijn met alles wat geleerden en dichters voor boeken, brieven, gedichten aan haar opdroegen of met de namen van de vele bezoekers die naar haar en haar museum kwamen kijken in haar huis *Achter den dom* (Mollerus 1744:810-815). In 1660 was ze zo beroemd dat Steven van Lamsweerde op zijn gravure van de Domkerk en Domtoren in Utrecht boven het huis *Achter den Dom* schreef: "de Wooningh van Juffr. Schurmans". Schreef ze in het Latijnse gedichtje dat de prent van de Dom vergezelde dat de Dom het achtste wereldwonder was, zelf werd ze door velen beschouwd als het *Wonder-stuck* van de eeuw (Van Beek 1992a:18).

Een rij klinkende namen uit de Republiek der Letteren illustreert de internationale oriëntatie van Van Schurman: Fredericus Spanhemius, Andreas Rivetus, Van Beverwijck, Daniël en Nicolaas Heinsius, Jacob Cats, Caspar Barlaeus (Nederland), Descartes, Salmasius Balsacius, Gassendus, Marie Jars de Gournay (Frankrijk), Bathsua Mackin, Simon D'Ewes (Engeland), Birgitta Thott (Denemarken) en koningin Christina van Zweden, etc.³⁷ Dat ze na het overlijden van haar moeder in 1637 de zorg voor de huishouding en voor haar twee oude inwonende tantes kreeg, lijkt gezien haar productie nauwelijks merkbaar. Toch schrijft ze aan het einde van haar leven in haar autobiografie *Eukleria* dat die zorgen haar bijna twintig jaar van verdere studie en kunsten hadden afgehouden:

*per obitum meae fidelissimae Matris, incidit mutatio, quae me curis oeconomicis, atque operibus caritatis erga consanguineas quasdam domesticas, viginti circiter annis a studiorum progressu atque artium exercitio abduxit.*³⁸

Uit overgeleverde brieven, kunstwerken en publicaties blijkt het tegendeel. Zo schreef ze in 1639 op uitnodiging van Van Beverwijck een theologische verhandeling over *De Vitae Termino* (Van Schurman 1639). In 1643 stond ze ingeschreven bij het kunstzinning Lucas-

35 Spies, M. 1986. "Charlotte de Huybert en het gelijk: de geleerde en de werkende vrouw in de zeventiende eeuw" in: *Literatuur* 3:339-350. Maclean, I. 1977. *Woman triumphant: Feminism in French literature 1610-1652*. Oxford Clarendon Press. Kelly, J. 1982. "Early feminist theory and the *Querelle des Femmes*, 1400-1789" in: *Signs* 8:4-28.

36 Maclean 1977:25; Kelly 1982:5.

37 Mollerus 1744:810-815. In Schotel zijn honderden namen te vinden: Schotel 1853: 93-98. Van der Stighelen, K. 1987:passim. De Baar et al. 1992:passim.

38 *Eukleria* 1673:93.

gilde als "Kunstschilderesse, Beeldhouwster en Graveerster".³⁹ In 1648 verscheen haar *Opuscula*, vol met Latijnse, Griekse, Hebreeuwse en Franse brieven, Latijnse en Franse gedichten, en met Elogia. Binnen vier jaar werd het boek twee keer herdrukt en tot ver in de achttiende eeuw haalde de *Opuscula* zeven herdrukken (Schotel 1853:117). Ze ontwikkelde zich verder en schreef een grammatica voor het Ethiopisch.⁴⁰ Op den duur beheerste ze twaalf talen: Frans, Duits, Nederlands, Engels, Grieks, Latijn, Hebreeuws, Aramees, Syrisch, Arabisch, Perzisch, Ethiopisch. Niet alleen in de kunsten en talen, maar ook in de theologie, filosofie, geneeskunst, geschiedenis, astronomie en botanie was ze goed thuis (Mollerus 1744:806; Schotel 1853:25-38; Douma 1924:20-41).

Toch had ze naast haar drukke leven als geleerde en kunstzinnige vrouw ook haar sociale en huishoudelijke zorgen. Zo maakte Van Schurman in 1654 een ballingschap mee toen ze met haar inwonende stokoude tantes in Keulen, het roomse Babylon waar zoveel kerken waren als een jaar dagen had, belandde om gestolen bezittingen terugtekrijgen. De rechtszaken duurden langer dan verwacht.⁴¹ Zij disputeerde toen met Franciscaner monniken en met professoren, maar dat deed haar heimwee niet verminderen (Van Beek 1992a:139-140). "O Utrecht, lieve Stadt, hoe soud' ick u vergeeten", zuchtte ze in een Nederlands gedicht.⁴² Voetius stuurde haar in Keulen een Grieks gedicht met een vertaling in het Latijn en noemt haar daar "Magnum Ultrajecti decus & veneranda virago" (groots sieraad van Utrecht en bewonderenswaardige, heldhaftige vrouw).⁴³ In Keulen was ze in Mülheim, een dorpje dat buiten het bereik van het roomse Keulen lag, naar een protestants kerkje gegaan.⁴⁴ Ze was dan ook diep teleurgesteld toen ze bij thuiskomst in Utrecht de roddels hoorde gaan dat ze katholiek geworden was. De Gereformeerde kerk raakte echter volgens haar wel in verval, en toen zij na de dood van haar naaste familieleden alleen kwam te staan, bedankte ze voor het lidmaatschap en sloot ze zich aan bij de labadisten-community (Van Beek 1992a:17). Deze stond onder leiding van de ex-Jezuïet Jean de Labadie, de calvinistisch bevlogen predikant uit Genève die onder andere door bemiddeling van Anna Maria van Schurman naar Middelburg beroepen was.⁴⁵ Ze verliet zelfs voor hem de stad Utrecht en deelde als leidinggevende vrouw in de omzwervingen van de community die weggejaagd werd van Middelburg naar Veere naar Amsterdam naar Herford in Duitsland naar Altona in Denemarken naar Wiewerd in Friesland.⁴⁶ Ze werd verguisd en belasterd omdat de labadisten in gemeenschap van goederen leefden en ze een burgerlijk huwelijk overbodig vonden. Jacobus Koelman, een gereformeerd predikant beweerde dat

39 Van der Puyl, G. 1806. *Kort verhaal ter elucidatie voor de heeren leden van de commissie van Kunsten en wetenschappen verzameld uit de notulen*. Utrecht, p.14.

40 *Gedichten van Constantijn Huygens*. 1894. Ed. J. Worp. Dl.4. Groningen: Wolters, p.183. Schotel 1853:aanteek. p.12.

41 Van Beek 1992a:66-78; Van Beek, P. 1992. 'O, Utrecht, lieve Stadt' Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman' in: *Anna Maria van Schurman een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Ed. De Baar et al. Zutphen:Walburg Pers, 84-89. In het vervolg: Van Beek 1992b.

42 Opgenomen in Van Beek 1992a:72-78; Van Beek 1992b:84-91.

43 Voetius, G. 1655. *Selectarum disputationum theologicarum pars secunda*. Ultrajectum, apud Johannem a Waesberge, p.3.

44 Rotscheidt, W. 1903. "Aus den Akten der reformierten Schiffergemeinde vor Köln"; die Verträge mit der Reformierten Gemeinde zu Mülheim am Rhein' in: *Monatshefte für Rheinische Kirchengeschichte* 2:193-213.

45 Saxby, T.J. 1987. *The quest for the new Jerusalem: Jean de Labadie and the labadists 1610-1744*. Dordrecht/Boston/Lancaster.

46 Saxby 1987:117-118. Van Beek 1992a:67.

haar keuze niet was ingegeven door een rationele overweging maar door vrouwelijke emotie en vrouwelijk temperament (Koelman 1684:210). De dichterdiplomaat Constantijn Huygens dichtte:

Wat grouwel of wat spoock heeft u van ons gescheurt? [...]
Heeft Voetius dien danck verdient voor lange moeyt,
Die u de goede melck, daer van ghij zijt gegroeyt
Tot grooter mannen waerd' van jongs heeft leeren drincken?
Heeft Uytrecht dat verdient, en alle die daer blincken
Als Hoogeschool-fackelen in die geleerde Stadt?⁴⁷

Zelf bestempelt zij deze overgang naar het Labadisme echter als de goede keuze, en zo noemt ze haar autobiografie ook: *Eukleria*.⁴⁸ Hierin herroept ze haar verdediging van de wetenschap, paradoxaal in Latijn en het zoveelste bewijs van onder andere haar geleerdheid in theologie en filosofie.⁴⁹ Ze verwijst daarin zelfs afkeurend naar haar *Dissertatio* en naar de gedichten die ze ooit ter ere van de Utrechtse Universiteit schreef:

*Illud autem accidit potissimum eo tempore quo ad inaugurationem
academiae Ultrajectinae meis versiculis celebrandam, a
quibusdam eruditionis cultoribus atque in primis a Gysberto
Voetio, primo ejus theologiae professore incitata sum.*⁵⁰

[...hoe ik naar de beroemdheid gesleept werd]:

Dat is echter juist gebeurd in die tijd toen ik door enkele beschaafde geleerden en vooral door Gijsbertus Voetius, belangrijkste professor in de theologie, aangespoord werd om de stichting van de Universiteit van Utrecht door mijn gedichten te verheerlijken.

In 1678 stierf ze, vrijwel onopgemerkt door de buitenwereld. Maar ze bleef voortleven in de talloze geschriften die tot op de dag van vandaag in verschillende talen aan haar gewijd zijn (De Baar 1992:15-28).

⁴⁷ *De gedichten van Constantijn Huygens*. Ed. Worp, J. deel 7. Groningen: Wolters, pp.304-306.

⁴⁸ De Baar, M. 1992. "'Wat nu het kleine eergeruchtje van mijn naam betreft...' De Eukleria als autobiografie" in: *Anna Maria van Schurman (1607-1678) Een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Ed. De Baar, M. et al. Zutphen: Walburg Pers, pp.93-107. Scheenstra, E. 1992. 'Over de "goede keuze" van Anna Maria van Schurman, in: *Anna Maria van Schurman (1607-1678) Een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Ed. De Baar, M. et al. Zutphen: Walburg Pers: pp.123-138. Sneller, A.A. 1995. "Heeft dan die Schuurmans haar eerste yver afgelegd? Over de 'goede keuze' van Anna Maria van Schurman" in: *Identiteit en tolerantie; Nederlandse filosofen aan het begin van de nieuwe tijd*. Ed. Woldring, H.E.S. Baarn: Ambo. Ed. pp.116-135.

⁴⁹ *Eukleria* 1673. Douma 1924:69 voor herdrukken van de *Eukleria*.

⁵⁰ *Eukleria* 1673:25.

Omnibus hic seritur, metiturque?

Aan het begin van de twintigste eeuw schreef Virginia Woolf in *A Room of One's Own*: "But what I find deplorable looking about the bookshelves again, is that nothing is known about women before the eighteenth century. I have no model to turn about this way and that".⁵¹ Nog tot in de zeventiger jaren kwam je in de literatuurhandboeken over de Renaissance slechts een of twee voorbeelden van vrouwelijke schrijfsters uit de vroeg-moderne tijd tegen. Dat is nu sterk veranderd. Er is veel archeologisch werk gedaan. De archieven zijn en worden nagepluist op ongepubliceerde brieven, dagboeken en manuscripten van vrouwen. Boeken die al eeuwen uit druk zijn worden heruitgegeven. Zo is het mogelijk om de levens en werken van een groot aantal vrouwen te reconstrueren, niet zozeer naar de feministische maatstaven van onze tijd, maar om het werk in de context van hun tijd te plaatsen.⁵² Patricia Crawford kwam in haar voorlopige *Checklist of Women's Published Writings 1600-1700* op zo'n 650 titels van boeken die door vrouwen geschreven zijn (Crawford 1985:211-282). In Nederland is men pas zeer onlangs met het onderzoek naar vrouwelijke schrijfsters in het Nederlands begonnen.⁵³

Gold het bovenstaande voor het gebrek aan kennis van wat vrouwen in de volkstaal schreven, wat betreft de geleerde, humanistische vrouwen die in Latijn, Grieks of Hebreeuws schreven, is er nog helemaal een leemte. IJsewijn beweerde in 1990: "Latin literature is by and large a men's affair. It is true that several among the greatest humanist, men such as Erasmus, More and Vives favoured Latin Studies for girls. Yet only a few women progressed so far as to become distinguished Latin writers themselves".⁵⁴ En: "Similarly the rarity of the phenomenon made a few women famous for their skill as humanists and Latin writers, although in most cases their literary output is very limited. such is the case of [...] Anna Maria Schuurman the Dutch friend of Descartes" (IJsewijn 1990:31). Nu blijkt na onderzoek dat IJsewijns bewering zeker correctie nodig heeft. Van Schurman heeft juist erg veel in Latijn geschreven: honderden brieven en gedichten, haar invloedrijke *Dissertatio*, haar *Opuscula* die zeven herdrukken beleefde en haar autobiografie *Eukleria* in twee delen. Hoe belangrijk het ook is om een juist perspectief op schrijvende en geleerde vrouwen uit vroeger eeuwen te krijgen door hun werken in de volkstaal door edities en bloemlezingen beschikbaar te maken, nog belangrijker is het om hun werken die in de klassieke talen geschreven zijn te vertalen. Juist die zijn nog meer uit het zicht geraakt omdat vrijwel niemand ze meer kan lezen. Dit artikel vormt daarom deel van het onderzoek naar het gehele oeuvre van Anna Maria van Schurman dat onder meer in Latijn, Grieks, Frans en Hebreeuws geschreven is.

⁵¹ geciteerd in Ezell, M.J.M. 1993. *Writing women's literary history*. Baltimore and London, John Hopkins University Press, p.1.

⁵² Ezell 1993: passim.

⁵³ Spies, M.1993. 'Het vrouwelijk aandeel' in: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Ed. Schenkeveld-van der Dussen, M.A. Groningen:Martinus Nijhoff, pp.277-282. Schenkeveld-van der Dussen, M.A.1993. 'De vrouwelijke blik: Nederlandse dichtersessen van de Gouden Eeuw' in: *De vrouw in de Renaissance*. Ed. Gelderblom, A.J. en Hendrix, H. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp.1-27; Van Gemert, L. 1994. 'Maak vaerzen, leez, en schrijf'; dichtende vrouwen uit de 17e en 18e eeuw', in: *Vooys* 12 1994:66-74. Een vroeg, maar vrijwel onopgemerkt artikel was: Buuren, H. van. 1980. "Vergeeten vrouwen in de nederlandstalige letterkunde" in: *Chrysalis* 6:4-46.

⁵⁴ IJsewijn, J.1990. *Companion to Neo-latin studies. part 1. History and diffusion of Neo-Latin literature*. Leuven-Louvain, Leuven University Press& Peeters Press Louvain, p.31.

Tenslotte: "Did women have a Renaissance", zo vroeg een kritische geest zich na de bestudering van vrouwen in de Renaissance af.⁵⁵ Nee, antwoordde ze, ja, beweerden anderen.⁵⁶ Uit het bovenstaande moge blijken dat Anna Maria van Schurman een typisch voorbeeld is van een vrome, humanistische en geleerde Renaissance-vrouw. Toch laat ze zich niet goed kennen, ze houdt zich nog schuil voor vele onbeantwoorde vragen. Zo beheerste ze minstens twaalf talen, maar hoe ze die talen gebruikte weten we nog niet precies. Het Nederlands leek ze na 1636 te reserveren als geloofstaal en daarom liet ze conform de strenge puriteinse eisen alle verwijzingen naar de klassieke oudheid achterwege. Maar in het Latijn en in mindere mate in het Grieks en in het Frans die ze als geleerdentaal en als burgerlijk communicatie-middel lijkt te gebruiken, stuiten we steeds op Pallas en Apollo en zelfs op Amor (Van Beek 1992a:29-30). Over haar werk in andere talen weten we eenvoudig te weinig om dat zelfs maar voorlopig te kunnen classificeren.

Anna Maria van Schurman kreeg in 1636 toestemming om als eerste vrouw in Nederland college te lopen. Daarna duurde het in Nederland weer een paar eeuwen tot de volgende vrouw toegelaten werd. Anno 1995 zitten de collegezalen in Utrecht en in Zuid-Afrika vol met vrouwvolk. Maar als je een stapje hoger op de academische ladder klimt, dan zijn plotseling vrijwel alle vrouwen uit het zicht verdwenen. Op de vraag hoe dat komt wil ik nu niet ingaan. Ik eindig slechts met een blik naar boven en vraag of die zon der gerechtigheid nu eens voor iedereen ("omnibus hic seritur metiturque") eerlijk zal opgaan. *Sol iustitiae illustra nos!*

SELECTE BIBLIOGRAFIE

- De Baar, M. et al. 1992. *Anna Maria van Schurman (1607-1678), een uitzonderlijk geleerde vrouw*. Zutphen: Walburg Pers.
- De Baar, M. et al. 1995. *Choosing the better part: Anna Maria van Schurman (1607-1678)*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Birch, U. 1909. *Anna van Schurman, artist scholar saint*. London: Longmans, Green & Co.
- Crawford, P. 1985. "Womens' Published Writings 1600-1700" (pp.211-282), in: *Women in English Society 1500-1800*. (M. Prior ed.). London: Methuen.

⁵⁵ Kelly-Gadol 1987:175-201.

⁵⁶ Kloek, E. 1994. "De Renaissance en vrouwen: een historiografische inleiding" in: *De vrouw in de Renaissance*. Ed. Gelderblom, A.J. en Hendrix, H. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp.1-10. King, M.L. 1991. *Women of the Renaissance*. Chicago-London: University of Chicago. *Women of the Golden Age. an international debate on women in the seventeenth-century Holland, England and Italy*. 1994. Ed. Kloek, E. Teeuwen, N. Huisman, M. Hilversum: Verloren.

- Douma, A.M.H. 1924. *Anna Maria van Schurman en de studie der vrouw*. Amsterdam.
- Duker, A.C. 1897-1915. *Gisbertus Voetius*. Leiden: Brill.
- Ezell, M.J.M. 1993. *Writing Womens Literary History*. Baltimore and London: John Hopkins University Press.
- Ferreira, I.L. 1979. *Die teologiese seminarium van Stellenbosch 1858-1963*. Pretoria: Makro Boeke.
- Irwin, J.L. 1980. "Anna Maria van Schurman: The Star of Utrecht" (pp.68-85), in: *Female scholars: a tradition of learned women*. (J.R. Brink, ed.). Montreal: Eden Press and Womens's Publications.
- Kelly, J. 1982. "Early feminist theory and the querelle des femmes, 1400-1789." *Signs* 8:4-28.
- Kelly-Gadol, J. 1987. "Did women have a Renaissance?" (pp.175-201), in: *Becoming visible. Women in European history* (R. Bridenthal, ed.). Boston: Houghton Mifflin.
- King, Margaret L. 1991. *Women of the Renaissance*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Kloek, E. 1994. "De Renaissance en vrouwen: een historiografische inleiding" (pp.1-10), in: *De vrouw in de Renaissance*. (A.J. Gelderblom & H. Hendrix, eds.). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kloek, E., Teeuwen, N. & M. Huisman (eds.). 1994. *Women of the Golden Age: An international debate on women in seventeenth century Holland, England and Italy*. Hilversum: Verloren.
- Koelman, J. 1684. *Der Labadisten dwalingen grondig ontdekt en wederlegt*. Amsterdam.
- Maclean, I. 1977. *Woman triumphant. Feminism in French literature, 1610-1652*. Oxford: Clarendon Press.
- Miller, L. 1991. "Anna Maria van Schurman's appeal for the education of women" (pp.491-498), in: *Acta Conventus Neo-Latini Torontonensis*. (A. Dalzell et al. ed.). New York: Binghamton
- Mollerus, J. 1744. *Cimbria literata sive scriptorum ducatis utriusque slesvicensis et holsatici*. Kopenhagen. Dl.2. pp.805-817.
- Rang, B. 1992. "Een sonderlingen geest: de geleerde Anna Maria van Schurman" (pp.29-47) in: *Anna Maria van Schurman (1607-1678) een uitzonderlijk geleerde vrouw*. (M. de Baar et al. ed.). Zutphen: Walburg Pers.
- Saxby, T.J. 1987. *The Quest for the New Jerusalem: Jean de Labadie and the Labadists 1610-1744*. Dordrecht/Boston/Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers.
- Schenkeveld-van der Dussen, M.A. 1993. "De vrouwelijke blik: Nederlandse dichtersessen van de Gouden Eeuw" (pp.11-27) in: *De vrouw in de Renaissance*. ed. Gelderblom, A.J. & Hendrix, H. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schotel, G.D.J. 1853. *Anna Maria van Schurman*. 's-Hertogenbosch: Muller.
- Slits, F.P.T. 1990. *Het Latijnse stededicht: oorsprong en ontwikkeling tot in de zeventiende eeuw*. Amsterdam: Thesis Publishers.

- Smuts, F. (ed.). 1979. *Stellenbosch drie eeue*. Stellenbosch: Stellenbosse Stadsraad.
- Spies, M. 1986. "Charlotte de Huybert en het gelijk: de werkende en geleerde vrouw in de zeventiende eeuw". *Literatuur* 3:339-350.
- Spies, M. 1993. "Het vrouwelijk aandeel" (pp.276-282), in: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. ed. M.A. Schenkeveld-van der Dussen et al. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Struyck, J.E.A.L. 1984. *Utrecht door de eeuwen heen*. Utrecht: Spectrum.
- Van Beek, P. 1992a. *Verbastert christendom: Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman (1607-1678)*. Houten: Den Hertog.
- Van Beek, P. 1992b. "O Utrecht lieve stad": Nederlandse gedichten van Anna Maria van Schurman" (pp.75-92), in: *Anna Maria van Schurman een uitzonderlijke vrouw*. ed. M. de Baar et al. Zutphen: Walburg Pers.
- Van Beek, P. 1995a. "One Tongue is Enough for a Woman: The Correspondence in Greek between Anna Maria van Schurman and Bathsua Makin." *Dutch Crossing* 19:24-48.
- Van Beek, P. 1995b. "Poems in Dutch by Anna Maria van Schurman" in: *Choosing the better part: Anna Maria van Schurman (1607-1678)*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Van Beek, P. 1995/6. "ὡ παρθενία πράγμα ἀγγελικόν: die korrespondensie in Grieks tussen die uitsonderlyk geleerde vrou Anna Maria van Schurman (1607-1678) en Meletios, biskop van Efese." *Acta Patristica et Byzantina* 6/7. (in voorbereiding)
- Van den Broek, R. 1995. *Hy leeret ende beschuttet. Over het wapen en de zinspreuk van de Universiteit Utrecht*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Van der Stighelen, K. 1987. *Anna Maria van Schurman (1607-1678) of "Hoe hooge dat een maeght kan in de konsten stijgen"*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Van Schurman, A.M. 1641. *Nobiliss. Virginis Annae Mariae a Schurman Dissertatio de ingenii Muliebris ad doctrinam & meliores litteras aptitudine*. Lugdunus: Elzevier.
- Van Schurman, A.M. 1652. *Nobiliss. Virginis Annae Mariae a Schurman Opuscula Hebraea, Graeca, Latina, Gallica, Prosaica & Metrica*. (Editio tertia, auctior & emendatior.) Trajectum: Joh. Waesberge.
- Van Schurman, A.M. 1673. *Eukleria seu Melioris Partis Electio. Tractatus Brevem Vitae ejus Delineationem Exhibens*. Altona: Cornelius van der Meulen.
- Van Schurman, A.M. 1639. *De Vitae Termino*. Leiden: Elzevier.
- Van Schurman, A.M. 1685. *Eukleria seu Melioris partis electio. Pars secunda, Historiam vitae ejus usque ad mortem persequens*. Amsterdam: Jacob van de Velde.
- Van Schurman, A.M. 1978. *Eucleria, of Uitkiezing van Het Beste Deel*. Van haar Ed. in 't Latijn beschreven, en nu in't Nederduits vertaalt. Amsterdam: Jacob van de Velde. Facsimile-uitgave Leeuwarden.
- IJsewijn, J. 1990. *Companion to Neolatin Studies. Part I. History and diffusion of Neo-Latin literature*. Leuven-Louvain: Leuven University Press & Peeters Press Louvain.